

ПРИЛОЗИ

СТАНОВНИШТВО ХЕРЦЕГНОВСКОГ КРАЈА ПРЕМА КАТАСТРУ ИЗ 1704. ГОДИНЕ

Ослобођењем Херцег-Новог од турске власти, 1687. године, и његовим потпадањем под власт Венеције започела је нова етапа у развоју града и његовог подручја. Уз смјену власти и глобалног система најзначајније промјене су се одиграле у демографској и етничкој структури подручја. Дотадашње турско становништво је напуштало своје домове и добра и одсељавало се углавном у Херцеговину и Босну, а на његово мјесто је долазио хришћански живаљ из Херцеговине и Црне Горе.¹ Већ 1689. године у херцеговски крај се доселило 420 породица из Херцеговине, како следи из једног пописа из те године.² Од тада је овај дио Боке Которске постао главно насељеничко подручје у цијелој овој области.³

Када се протоколом о разграничењу у Далмацији и Боки Которској, који је потписан 14. фебруара 1701. године, Венеција морала одрећи освојеног подручја у Херцеговини, народ је бјежао у новоослобођене крајеве бојећи се турске освете због сарадње са Млечанима. Тада је из Требиња, Попова, Зубаца и других мјеста прешло у околину Херцег-Новог и Рисна 208 породица, односно 1530 особа.⁴

Те, па и наредне године настављало се усељавање из тих подручја, па се нова власт у том дијелу Боке Которске суочавала са низом проблема.⁵ Прије свега, било је мало обрадивог земљишта, а захтјева новодосељеника за додјелу земље било је мно-

¹ *Историја Црне Горе III/1*, Титоград 1975, 223.

² Глигор Станојевић, *Катастар Херцег-Новог и Рисна из 1704. године*, Споменик САНУ СХХV, Одјељење историјских наука 4, Београд 1983, VII.

³ Глигор Станојевић, *Први катастар херцеговског краја из 1702. године*, 130.

⁴ Исто, 132.

⁵ Упор.: Ђ. Петровић, *Херцеговски златари у XVIII веку*, Бока 15—16, Херцег-Нови 1984, 13.

го. То је стварало низ тешкоћа у односима власт — ново становништво. Писменом наредбом дужда — дукалом — од 3. августа 1701. године требало је стање средити. Тим дукалом било је одређено да се сваком старјешини досељеника додијели доживотна плата од 4 дуката мјесечно и по 20 канапа (campi⁶) земље с правом преношења имовине на потомство. Осталих 300 старих и досељеничких породица добило је по 4 канапа земље. Подјела је извршена на подручју Херцег-Новог и Рисна.⁷

Међутим, да би се ова значајна одлука могла досљедно спровести у дјело, није било довољно земље. Већи број породица уопште је није добио, или је она добијена била неподесна за обрађивање. Како је тада становништво живјело искључиво од земљорадње и сточарства, свакодневно је долазило до сукоба и насилног присвајања земље. Стварала се узрујана атмосфера која није дозвољавала да се створи толико потребан мир. Млетачка власт је била принуђена да изради земљишне књиге — катастре. Они су рађени у три маха, у том значајном периоду за историју херцегновског краја, и то крајем XVII и на самом почетку XVIII века.

Прије израде званичних катастарских Млечани су започели подјелу земље још 1689. године, када су дијелили турске посједе у тада заузетом дијелу Херцеговине заслужним хајдучима и другим својим сарадницима у борби против Турака.⁸ Одмах затим слиједио је и први херцегновски катастар, који се чува у Архиву Херцег-Новог,⁹ а који до сада још није објављен.¹⁰ Тај катастар, започет 1690. године, израдио је Ђовани Франческо Барбијери,¹¹ који је учествовао и при изради потпунијег катастра херцегновског краја из 1702. године.¹² Временски први катастар сеже до 1696. године, обухвата тадашњу херцегновску територију, као и подијелена земљишта у Херцеговини, а која су Венецијанци изгубили у разграничавању са Турцима 1701. године.

Послије овог првог сачуваног катастра слиједиле су земљишне књиге из 1702.¹³ и 1704.¹⁴ године, чиме је била завршена и млетачка аграрна реформа у Боки Которској, мада је и после тих година настављено са додјелом земље, али у ограниченом оби-

⁶ Један канап (камп) износио је 3,65 m²; упор.: М. Влајинац, *Речник наших старих мера III*, Београд 1968, с. в. Камп. Канап.

⁷ Т. Поповић, *Херцег-Нови*, Херцег-Нови 1924, 201—202; Г. Станојевић, *Први катастар херцегновског краја из 1702*, 132.

⁸ *Први катастар херцегновског краја из 1702*, 129—131.

⁹ Архив Херцег-Новог (АХ), Политичко управни млетачки архив (ПУМА), књ. 2: (Catastico delle terre, case e molini di Caste el Nuovo), 1690—1692.

¹⁰ Поједине вијести о радњама занатлија и трговаца, као и о кућама и посједима, објавила је Ђ. Петровића, н. дј., 8, 9, 41, 42.

¹¹ АХ, ПУМА, фасц. VII, 313.

¹² Г. Станојевић, *Први катастар херцегновског краја из 1702*, 133.

¹³ Исто. Постојањем херцегновског катастра из 1690. године отпада тврдња Г. Станојевића да је катастар из 1702. године први катастар херцегновског краја.

¹⁴ Г. Станојевић, *Катастри Херцег-Новог и Рисна из 1704. године*.

му, нарочито новим усељеницима из области под турском влашћу.¹⁵

Заједничко за та три катастра јесте чињеница да пружају више података него што би се очекивало с обзиром на њихову основну намјену: уређивање аграрних односа. У прва два катастра, из 1690. и 1702. године, дат је сумаран преглед становништва по насељима, тј. уз име посједника земље забиљежено је колико он има „душа“ у кући, затим колико посједује земље и винограда, што је исказано у ондашњим земљишним мјерама, у канапима и пертикама,¹⁶ и на крају колико лира мора да плати на име пореза. На крају пописа свих пореских обвезника у једном насељу дати су: укупан број становника, земље и винограда и збирна сума пореза који су житељи тог мјеста морали да плаћају. У попис из 1690. године укључен је и Херцег-Нови (град, трг и варош), а у оба пописа и Топла, као и остала тадашња предграђа Херцег-Новог.

Оба ова катастра су од великог значаја за утврђивање демографске структуре херцегновског краја, и било би врло корисно када би се заједно проучили, упоређујући житеље тадашњих насеља, њихову економску базу, чиме би се могла добити друштвена стратификација тог „малог свијета“, од којих ће неки постати и значајне личности у друштвеном животу свога краја, па и шире.

За разлику од та два катастра, катастар из 1704. године је знатно већи и детаљнији. Он садржи 260 листова или 520 страница — из 1702. године има 34 странице¹⁷ — а начинили су га мјерници Бартоломео Агустини и Пјетро Роси. Премјеравање и попис земљишта вршени су уз помоћ заинтересоване стране, старјешине и старца (судије) села. Катастром су обухваћена следећа насеља: Мокрине (Mocrine), Камено (Camenò), Жљеби (Sliebi), Мојдеж (Mojdes), Ратишевина (Ratissevina), Сушћепан и Дреновник (San Stefano e Drenovich), Требесин (Trebesin), Топла, (Topla), Поди и Брајковина (Podi e Braicovina), Мељине (Megline), Казимир (Cassimir), Сасовићи (Sassovich), Кути (Cutti), Миочевићи, (Miocevichi), Кумбор (Combur), Ђеновићи (Gionocvich), Баошићи (Baossich), Бијела (Bianca), Крушевице (Crussevizza), Репаје (Repai), Јошице (Giosizza).¹⁸

Овим пописом је углавном обухваћена данашња територија херцегновске општине осим Суторине, Пријевора, Жвиња, Проводине, Сврчуга, Крушевица (Бајкових, јер Крушевице које су наведене у катастру односе се на Бјелске Крушевице и дио Мокрина, насеља која су припала херцегновској општини заједно са полуострвом Луштица последице II свјетског рата.

¹⁵ Г Станојевић, *Први катастар Херцегновског краја из 1702*, 136.

¹⁶ Венецијанска пертика износила је 2,086 m² — упор. М. Влајинац, н. дј. IV, с. в. Пертика.

¹⁷ Г Станојевић, *Први катастар херцегновског краја из 1702*. 137.

¹⁸ Глигор Станојевић, *Катастар Херцег-Новог и Рисна из 1704*, VIII.

У односу на пописе из 1690. и 1702. године катастар из 1704. године је опширнији, тј. посједује више рубрика, што га сврстава у најзначајније изворе за проучавање друштвених, економских и демографских прилика у херцеговском крају на самом почетку XVIII века. Због тога се на њему базира и овај кратак, сумаран осврт о становништву тог дијела Боке Которске у датом периоду.

Прије свега, у овом катастру је свака породица, коју представља њен старјешина, рашчлањена на пет рубрика: 1) људи од оружја, под чим су се подразумевјевали сви пунољетни мушкарци од 16 до 50 година живота, а који су били способни да носе оружје; 2) старци — мушкарци преко 50 година; 3) жене; 4) дјевојчице и 5) дјечаки (до 16 година). Даље рубрике односе се на број стоке сваког пописаног домаћинства, а та стока је подијељена на крупну и ситну, затим на јахаће коње и товарне животиње. Разумије се, ту су и пописи земљишних посједа, као и некретнина: кућа, стаја, гувна, па су за њих каткад дате и димензије и година изградње. На крају слиједи висина пореза у лирама.

Према катастру из 1704. године херцеговско подручје је имало 3.600 становника.¹⁹ У овај збир нијесу урачунати становници града Херцег-Новог, чији су живаљ чинили војници, породице италијанских чиновника и понеки занатлија и трговац. Највећи број становника имала је Топла — 506, а затим Кути — 472. За њима слиједе Мокрине са 336, Камено са 333, Поди са 325 и Мојдеж са 312 житеља. Најслабије насељени су били Репаци, који су имали само 10 душа.²⁰ На основу табела које се налазе на крају пописа сваког насеља начинили смо преглед бројног стања становника свих насеља херцеговског краја, задржавајући све постојеће рубрике релевантне за те становнике.

У наведеном попису приказана су и свештена лица. Међу 706 породица, колико их је било у то вријеме у херцеговском крају,²¹ урачунати су и калуђери у Мојдежу, Мери калуђерица и калуђер Васо са још два друга у Подима. Међутим, у Мељинама, гдје је уведен земљишни посјед манастира Савине, нијесу забиљежени као домаћинство калуђери тог манастира.²²

Новину у овом катастру представља и стављање ознаке уз име домаћина породице да је „нов поданик“ Захваљујући томе може се утврдити колико је било нових досељеника у сваком мјесту, односно какав интензитет је имало досељавање из копненог залеђа послје мировног уговора између Венеције и Турске, ако привхатимо мишљење Г. Станојевића да су се ти „нови по-

¹⁹ До овог броја дошли смо сабирањем појединачних категорија становништва. Глигор Станојевић (*Катастар Херцег-Новог и Рисна из 1704*) наводи број од 2795 становника, X.

²⁰ Исто 59.

²¹ Табела 1.

²² Глигор Станојевић, *Катастар Херцег-Новог и Рисна из 1704*, 40.

Табела 1

Насеље	Домаћин- ства	Људи од оружја	Старци	Жене	Дјевој- чице	Дјечаца	Укупно
Мокрине	60	85	3	103	87	58	336
Камено	58	83	4	86	95	65	333
Жлијеби	27	19	3	29	21	23	95
Мојдеж	58	72	4	83	72	81	312
Ратишевина	28	44	1	37	25	20	127
Сушћепан и Дреновник	21	21	2	27	17	20	87
Требесин	26	37	2	41	29	23	132
Топла	116	153	3	134	111	105	506
Поди и Брајковина	65	88	—	79	81	77	325
Мељине	21	39	2	38	19	18	116
Казимир	16	21	—	19	29	11	80
Сасовићи	17	22	—	22	20	16	80
Кути, Пресјека, Ластва, Рујево, Бољеновићи	92	110	7	127	127	101	472
Миочевећи	9	15	3	15	3	10	46
Кумбор	5	12	1	10	5	9	37
Ђеновић	15	21	—	18	21	26	86
Баошић	19	18	1	22	29	20	90
Бијела	20	32	2	31	33	17	115
Крушевице	22	30	6	41	49	49	163
Репаци	2	3	—	3	1	3	10
Јошице	9	14	1	13	19	5	52
Укупно:	706	939	45	978	893	745	3600

даници” управо у то вријеме почели досељавати у херцегновски крај.²³ Према томе, они би представљали „ново становништво” у односу на „старосједиоце”, пристигле у те исте крајеве само неколико година раније.

²³ Исто, X.

Табела 2'

НОВО-ДОСЕЉЕНО СТАНОВНИШТВО

Насеље	Домаћин- ства	Људи од оружја	Старци	Жене	Дјевој- чице	Дјечаци	Укупно
Мокрине	5	14	—	11	1	3	29
Камено	13	17	3	19	16	15	70
Жлијеби	10	8	—	12	5	7	32
Мојдеж	4	4	—	5	3	4	16
Ратишевина	1	1	—	1	—	—	2
Сушћепан и Дреновник	6	5	—	7	5	4	21
Требесињ	5	10	—	7	12	5	34
Топла	13	19	—	12	13	8	52
Поди и Брајковина	10	11	—	9	9	9	38
Мељине	6	18	1	18	1	5	43
Казимир	2	2	—	3	3	2	10
Сасовић	2	2	—	2	2	1	7
Кути, Пресека, Ластва Рујево, Бољеновићи	5	7	—	5	11	3	26
Миочевећи	3	7	1	8	3	8	27
Кумбор	1	2	—	2	1	—	5
Ђеновићи	—	—	—	—	—	—	—
Баошићи	—	—	—	—	—	—	—
Бијела	—	—	—	—	—	—	—
Крушевице	—	—	—	—	—	—	—
Репаци	1	—	—	1	1	1	3
Јошице	—	—	—	—	—	—	—
Укупно:	87	127	5	122	86	75	415

У Табели 2, коју смо начинили на истом принципу као и Табелу 1, изнијети су подаци о тој категорији „нових поданика“ у свим насељима херцеговачког краја. Из прегледа слиједи да је укупно било досељено само 87 породица, односно 415 становника. Међу њима је било: 127 људи од оружја, 5 старца, 122 жене, 86 дјевојчица и 75 дјечака. То је износило само 11,5% укупног броја становника.

У катастру из 102. године уписано је 1080 породица са око 5700 становника,²⁴ што би могло да укаже да се 1704. године број становника у херцеговском крају знатно умањио. Разлика од око 2100 душа сувише је велика да би се могло помишљати на исељавање у друге крајеве и на морталитет. „Неуписане породице у нови катастар нијесу нестале (. .) Оне су и даље остале у Боки: повратак на старо огњиште у Херцеговину није био могућ. Тај дио становништва-беземљаша да би одржао голи живот морао се укључити у економске токове Боке, који су пружали довољне могућности за опстанак. Занати, трговина, поморство, бродарство неодољиво су привлачили дошљаке и они се укључују са доста умјешности и успјеха”.²⁵

Однос између броја становника и броја породица указивао би да је то у вријеме породица бројала просјечно 5 чланова. Међутим, њихова величина је варијала од самачких домаћинстава па до породица са 10 и више чланова. Карактеристично је уопште за досељенике из области с једним типом културе на подручје с другим типом да остају породично везани мјестом пребивања све док адаптација новој средини не добије одговарајућу нову садржину. Тада се проширена породица дијели, и то тако што обично ожењени синови напуштају очев дом и образују ново домаћинство. Тај вид процеса акултурације понекад се дешава брзо, а понекад је било потребно да прође и више деценија да би се он остварио. Све зависи од владајућих фактора, који о томе одлучују, у дотичној средини, и од психолошке спремности људи да се прилагоде тој средини. У сваком случају, у херцеговском крају је, по свему судећи, преовладала проширена породица, која је пружала сваком појединцу, као и групи, већи осјећај безбједности и сигурности.

На још увијек неусклађено стање духа и материје указивала би и забиљешка у катастру имена становника насеља херцеговскога краја. Уз лично име јавља се презиме у двије варијанте: као формирано презиме са наставком-вић, ић патронимичног поријекла или као патронимикон без посесивног наставка. На примјер: Раде Јовановић, Стиепан Сикимић, али и Филип Комненов, Вукосав Илијин. То је нарочито било заступљено код пописаних жена које су саме биле власнице земље или старјешине породице у којима није било одраслих мушкараца. На примјер, Ђеле Петкова, Анђе Луцина, итд. Такође се срећу и надимци, од којих ће се многи временом усталити као право презиме.

Неустаљеност облика презимена може да илуструје примјер, који смо узели из села Жлијеба, упоређивањем оба катастра, из

²⁴ Г. Станојевић, *Први катастар херцеговског краја из 1702.* 135.

²⁵ Исто, 136.

1702. и 1704. године. Разумије се, и овдје важи примједба да је пописивач тачно биљежио оно што му је казивано.

1702.²⁶

1704.²⁷

Vuc Stiepanov
Petar Radoevo
Giure Deanovich

Vukić Stiepanović
Pero Radov
Đuro Deanov

Из катастра из 1704. године сазнаје се и о турском становништву које се иселило. Тако се, на примјер, за веће парцеле земљишта у мјестима Ђеновићи, Баошићи, Бијела и Бјелске Крушевице наводи име и бившег власника, који је био Турчин: „Turchi Gieclich e Dautovich”, „Turco Amet Michalich”, Turco Resu begh Sulimanovich”, „Turco Babovich”.²⁸ Сасвим мали број Турака остао је да живи и даље на својој земљи и по доласку Млечана. И о њима обавјештава катастар, наводећи да су примили хришћанску вјеру. На примјер: „Cattarina Duoda Turca fatta Cristiana” у Топлој, или „Jacov Mjemich Turco fatto Christiano” у Подима.²⁹

Уз ове опште одреднице које се примјењују приликом проучавања становништва катастар из 1704. године пружа врло занимљиве податке и о старосној структури житеља, наталитету, војном потенцијалу области, као и о занимању и економској моћи становништва, што је такође од значаја за упознавање цјелокупне демографске структуре одређеног подручја (упор. Табеле 1 и 2).

Имајући у виду околност да су демографска збивања с краја XVII и почетка XVIII вјека у овом дијелу Боке Которске била од великог значаја за даљи начин живота, потребе, навике, понашање и ставове потомака тадашњих уселеника, овај више сумаран приказ становништва херцеговског краја у првим годинама XVIII вјека замишљен је као прилог будућим демографским истраживањима овога подручја у преломном за њега историјском периоду, о чему није много писано.

Драгана Радојичић

²⁶ Ц. Станојевић, *Први катастар херцеговског краја из 1702*, 159—160.

²⁷ Глигор Станојевић, *Катастар Херцег-Новог и Рисна из 1704*, 15.

²⁸ Исто, 59, 60.

²⁹ Исто, 37.